

UOT: 069.7.

NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİNİN EKSPOZİSİYASINDA “XƏMSƏ” POEMALARINI TƏRƏNNÜM EDƏN MİNİATÜR TABLOLAR

Elşən Eldar oğlu Abdullazadə

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
E-mail: snt018@mail.ru

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin ekspozisiyasında incəsənətimizin bir-birindən dəyərli müxtəlif nümunələri yer almaqdadır. Öz üslub xüsusiyyətləri, ahəngi və bədii məziyyətləri ilə heç də orijinaldan fərqlənməyən miniatür nümunələri də buna misal göstərə bilərik. Xüsusilə, zəngin bədii obraz və süjetləri, geniş mövzu və ideyaları ilə fərqlənən “Xəmsə” əlyazmalarına çəkilən miniatürlər Nizami qələminin dünyada şöhrət tapmış poemalarının daha dərin-dən öyrənilməsi və açıqlayıcı şəkildə izləyicilərə çatdırılmasına, mədəni-tarixi və zəngin bədii ideya və məfkurəsinin tərənnüm olunmasına yardım edir. Məqalədə məhz bu məqamlara toxunulmuş, öncə miniatürün tarixi inkişafı xronoloji ardıcılıqla verilmiş, onun mədəniyyət tariximizdəki yeri və rolu qeyd olunmuş, miniatürlərin qısa təhlili verilmiş və onların muzey əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

Açar sözlər: N.Gəncəvi, Xəmsə, miniatür, poema, Leyli və Məcnun, Behzad məktəbi, bədii obraz.
doi.org/10.59849/2409-4838.2023.4.113

GİRİŞ

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin kolleksiyasında bir-birindən dəyərli eksponatlar mövcuddur ki, onların da hər biri özündə müəyyən bir tarixi və mədəniyyəti, eyni zamanda üslub xüsusiyyətlərini əks etdirir. Eksponatlar arasında rəngkarlıq əsərləri, qrafik tablolar, heykəl nümunələri, bədii tikmə və parça, metal əşyalar və incəsənətin fərqli-fərqli sahələrini təmsil edən nümunələr yer almaqdadır. Həmin dəyərli nümunələr arasında sayı 30-u keçən miniatür tablolar da mövcuddur ki, onların da əksər hissəsi Nizami Gəncəvi yaradıcılığının şah əsəri hesab olunan “Xəmsə” poemalarına həsr olunub.

Bu miniatürlərin ardıcılığı, yerləşdiyi zallar belə xüsusi diqqətlə seçilmiş, Nizami Gəncəvinin həyatının ayrı-ayrı dövrlərini əhatə edən zallarda sərgilənmişdir. Miniatürlər təkcə Nizami şəxsiyyəti ilə bağlılığına görə deyil, həmçinin özünün muzey əhəmiyyətinə görə də fərqlənir. Belə ki, miniatürün üslub kimi təbliğ olunması, muzey ziyarətçilərinə tanıtılması, bu dəyərli sənət növümüzün unudulmaması və gələcək nəsillərə də ötürülməsi baxımından muzeylərdə sərgilənməsi çox əhəmiyyətli məqamlardandır. Muzeyin ekspozisiyasında nümayiş olunan miniatürlər haqqında danışmadan öncə miniatürün ümumi tarixinə qısa bir səyahət edək.

Azərbaycan miniatür sənətinin ən qədim nümunələrindən olan “Mənafi əl-Heyvan” (1298), “Cami ət-Təvarix” (1307-1314 nüsxələri) Şərqdə yeni bir məktəbin yaranmasını təsdiq edir. Təkcə Təbriz deyil, bütün Şərq təsviri sənətinin şah əsərlərindən sayılan “Demott Şahnaməsi”nin illüstrasiyaları Avropa və ABŞ-in ən məşhur şəxsi kolleksiya və muzeylərində sərgilənir. Bəzi sənətşünasların fikrincə, Təbriz məktəbinin yaranması türklərlə, daha dəqiq desək, uyğurlarla bağlı olmuşdur. Uyğurlar manilik dininin daşıyıcıları və yüksək gözəllik duyumuna malik olmaqla, Təbriz məktəbinin və Şərqdə, Qərbdə əlyazma kitabların bünövrəsini qoydular.

“Səlcuq dövrü keramikasında müşahidə olunan şaşırdıcı bədii həllin qarşılığında, bədii şərhində həm də Qərb rəssamlığı estetikasının iştirakı duyulan XIII-XIV əsr miniatürlərini ilk hesab etməyin nə böyük günah olduğunu dərk etmək mümkündür. Digər tərəfdən, əgər əlyazma miniatürləri “ərəb-mesopotamiya” estetikasına bələnibsə, keramik miniatürlər bilavasitə, bir köynək bizə yaxın olan uyğur-türk rəssamlığı ənənələrini özündə yaşatmaqdadır” [2, s. 28].

Gördüyümüz kimi ilkin olaraq Səlcuqlu keramikasında miniatür ənənələri görünməkdədir. Daha sonra keramikadan əlyazma nümunələrinə keçid etmiş, müxtəlif inkişaf xüsusiyyətlərini özündə yaşadaraq sonrakı dövrlərdə müstəqil səciyyə daşmışdır. Ancaq ilkin “ana məktəb” rolunu Təbriz məktəbi və onun üslub detalları təşkil etmişdir.

“Klassik Şərq poeziyası miniatür sənətinin nəinki məzmunu və ideya istiqamətini müəyyənləşdirmiş, eyni zamanda onun bədii forması və ifadə vasitələrinin inkişafına da təsir göstərmişdir. Bu poeziyanın yüksək obrazlar aləmi, zəngin və zərif dili, forma və vəzn müxtəlifliyi, şeirliyi, musiqi ahəngi rəssamlara poetik təsvir dilinə uyğun gələn bədii forma, şərti dekorativ üslub, obrazlı ifadə vasitələri tapmağa geniş imkan yaratmışdır” [4, s. 6].

XV əsrdə Təbriz məktəbinin təsiri ilə Azərbaycanın başqa şəhərlərində də miniatür sənəti sürətli inkişaf yoluna keçir. Xüsusilə də, Şirvan məktəbi daha ön planda olmuşdur, təəssüf ki, bu məktəbə məxsus təsvirlər hələki çox az əldə olunub. Bu dövr Təbrizli rəssamların üslub xüsusiyyətlərini daha qabarıq və bariz şəkildə nümayiş etdirən əlyazmalara 1410-1420-ci illərə aid olan “Xosrov və Şirin” və XV əsrin sonuna aid “Xəmsə” nüsxələrini misal göstərmək olar.

Səfəvilər dövründə XVI-XVII əsrlərdə müəyyən köçürülmə prosesləri baş tutur ki, istedadlı rəssamların əksəriyyəti başqa ölkələrə üz tuturlar. Eyni zamanda bu dövrlər Təbriz və bir sıra digər miniatür məktəblərinin tənəzzül dövrü olur və bununla da miniatür ənənələrinin inkişafı əsaslı surətdə geridə qalır. Sonrakı dövrlər ərzində “Qacarlar üslubu” fonunda sanki yenidən dirçəlməyə başlayır.

“İran, Azərbaycan və eləcə də dünya təsviri incəsənətinə dəyərli töhfələr vermiş Qacarlar dövrü özünəməxsus bədii üslub yaratmışdır. Dünya incəsənəti tarixinə “Qacarlar üslubu” kimi daxil olmuş, bir çox görkəmli XIX əsr rəssamlarının yaradıcılıq qayəsini müəyyən etmiş bu bədii üslub dərin tarixi köklərə və zəngin ənənələrə malikdir” [3, s. 5].

“XIX yüzillikdə Azərbaycan incəsənətində realistik xüsusiyyətlərin yaranması və təcridən inkişafı prosesi yalnız dəzgah boyakarlığı və qrafikasında işləyən rəssamların əsərlərində deyil, eyni zamanda divar rəssamlığı və kitab qrafikasında da nəzərə çarpır. Bu dövrə aid miniatürlü əlyazmaların və litoqrafiya üsulu ilə çap edilən bir sıra kitabların bədii tərtibat və illüstrasiyalarında klassik miniatür sənətinin şərti və səthi dekorativ üslubundan realist rəsm üslubuna keçmək təşəbbüsü müsbət nəticələnir” [1, s. 210].

Bütün bu göstərilən nümunələr onu deməyə əsas verir ki, “XIX yüzilliyin ikinci yarısında yalnız Mirzə Qədimin, Nəvvabın və Natəvanın yaradıcılığında deyil, ümumiyyətlə, bu dövrün təsviri sənətinin bütün sahələrində, bütün rəssamların yaradıcılığında şərti dekorativ üslubdan Avropa səpkili realist təsvir metoduna meyil qüvvətlənir. Lakin Azərbaycan rəssamlarının realizmi qədim və zəngin tarixə malik olan xalq sənəti və miniatür boyakarlığının qüvvətli ənənələri ilə bağlı idi, onların daxilində yaranmış ənənələrdən mayalanmışdır” [1, s. 203].

ƏSAS HİSSƏ

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin ekspozisiyasında da Nizami irsini təbliğ edən klassik üslublu miniatür nümunələr mövcuddur. Bu miniatürlər Nizaminin poemalarına həsr olunub və onları daha da yaxından tanıdılması məqsədilə ekspozisiyaya daxil edilib. Miniatürlərin demək olar əksər hissəsi Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi münasibətilə 1941-ci ildə ekspozisiyaya gətirilib. Burada tək-cə tablolar deyil, tikmə nümunələri üzərində də miniatür səpkili rəsmlər mövcuddur.

Xüsusilə, Nizami Gəncəvi yaradıcılığı, onun misilsiz dəyərə malik olan “Xəmsə”si ideya və mövzularla zəngin, süjet və obrazlar cəhətdən bol və miniatür üçün əlverişli mənbə rolunu oynamışdır. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin ekspozisiyasında da “Xəmsə”yə aid çoxlu sayda tablolar nümayiş etdirilməkdədir. Öz zəngin kolleksiyası, nadir nüsxələri ilə fərqlənən muzeydə dahi şairin poemalarının hər birinə aid miniatürlər yer almaqdadır.

Behzad məktəbinə yaxın rəssam tərəfindən “Sirlər xəzinəsi” poemasına daxil olan eyni adlı hekayətin mövzusunda “Nuşirəvan bayquşların söhbətinə qulaq asır” adlı miniatür çəkilməmişdir. “Kompozisiya quruluşu və detalların həlli baxımından orijinal olan bu miniatür nümunəsi dahi şair Nizaminin tərbiyəvi hekayələrindən birini təsvir edir. Hekayənin mövzusunda əsasən Nuşirəvan bir gün xarabalıqların yanından keçdiyi vaxt bayquşların söhbətini eşidir və bu söhbətdən sonra ölkənin xaraba halına salındığından xəbər tutur. Miniatür tablounun at belində oturmuş Nuşirəvan və onun vəziri təsvir olunmuşdur” [5, s. 12].

Şirazlı sənətkar tərəfindən çəkilməmiş olan eyni adlı hekayətə həsr olunan “Sultan Səncər və qarır” miniatürü ilk növbədə öz orijinal kompozisiya həlli və obrazlı dekorativ görünüşü ilə diqqət çəkir. Hökmdarla ondan narazı olan kasıb təbəqə nümayəndəsinin qarşılaşmasında şairin vurğuladığı əsas problemə əyani təsviri həll gətirən sənətkar, müəyyən qədər işıqlı fonda təqdim olunan bu qarşılaşmanın cəlbədiciliyinə və bədii təsirli tutum halı almasına nail olmağı bacarmışdır. Məğrur və zalım şahın qarşısına çıxan beli bükük, kasıb, ancaq cəsarətli qarının dili ilə məzlum xalqın haqq sözü çatdırıldığından, bu süjet sənətkarların daha çox diqqətini cəlb etmişdir. Poemada yer alan hekayətin ideya və məzmun xəttini zülmü bəd, şər əməl kimi birbaşa hökmdarın üzünə vurmaq, ya da dolaylı yolla ona eşitdirməklə doğruları söyləmək təşkil etmişdir.

“Xosrov və Şirin” poemasında Şirini öz sarayına dəvət etmək istəyən Xosrov, yaxın dostu Şapurun onun sarayına göndərir. Şirinin hüzuruna çıxan Şapur nə qədər öz şahını tərifləsə də, Şirində heç bir təsir oyada bilmir. Bundan sonra Xosrovun portretini çəkərək Şirinə təqdim edir və rəsmi görünüşü kimi Xosrova aşiq olur. Bu səhnədən təsirlənərək yaradılmış olan “Şirinin Xosrovun şəklinə baxması” miniatüründə rəssam bilərəkdən ədəbi mətndən nisbətən yayınmışdır. Rəssam konkret epizodla yanaşı, Nizami süjetinin məzmununa diqqət etmiş, bunun da nəticəsində orijinal və müstəqil bir əsər yaratmağa nail olmuşdur.

Kompozisiyanın mərkəz hissəsində yaşıl rəngə çalan sal daşlardan döşənmiş olan meydanca vardır. Şirin öz bəzəklərlə zəngin taxt-tacında, onun önündəki dairəvi çarhovuzun yanında isə rəssam Şapur əyləşmişdir. Əlində Xosrovun portretini tutmuş və Şirinin rəfiqələri, saray xidmətçiləri ilə əhatə olunmuşdur. Miniatürdə bir canlanma hiss olunur, bütün personajlar dinamik vəziyyətdə və bir-biri ilə söhbət vəziyyətində təsvir olunmuşdur. Sənətkar süjetin mövzusu ilə əlaqədar olan bu canlanmanı çox gözəl ifadə etmişdir. Tablounun yuxarı hissəsində çəpərin digər tərəfində bağban işləyir, ondan biraz aralı isə qayalıqlar arasında Şapurun atını saxlayan xidmətçi əks olunmuşdur. Bu miniatürlərdə saray həyatının dəbdəbəli təsviri əlvan və parlaq boyalarla orijinal biçimli kompozisiyalarda əbədiləşmişdir.

“Xosrovun cəsədi üstündə Şirinin özünü öldürməsi” miniatüründə “Xəmsə”də yer alan ən faciəli səhnələrdən biri təsvir olunub. Sevdiyi insanın ölümünə dözməyən Şirin ayrılıq həsrətilə Xosrovun cəsədi üzərində özünə qəsd edir. Səhnənin ağırlığını istifadə olunan rəng palitrası, fon xüsusiyyətləri, məzmun və təsvir dilindən də anlamaq mümkündür.

“Leyli və Məcnun” poemasına çəkilən miniatürlər arasında “Məcnun səhrada”, “Məcnun vəhşi heyvanlar arasında”, “Nofəlin döyüşü”, “Məcnun Kə'bə qarşısında”, “Leyli və Məcnun məktəbdə”, “Məcnun heyvanlar arasında” kimi əsərlər yer tutur. Muzeyin Şah İsmayıl Xətai zalında füsunkarlığı ilə göz oxşayan bu əsərlər öz bədii həlli, kolorit və ifaçılıq üslubuna görə də fərqlənməkdədir. Eyni zamanda süjet və kompozisiya həlli, istifadə olunan rəng yaxmaları onların aid olduğu bədii məktəbi və müəllifləri bəlli edir. Xüsusilə, Təbriz miniatür məktəbinin intibahı dövründə “Leyli və Məcnun” poemasına daha çox müraciət edilməkdə idi.

“Leyli və Məcnun məktəbdə” miniatürü poemanın başlanğıc səhnələrindən birini özündə ehtiva edir. Dərin iztirablar və ayrılıqlarla dolub-daşan məhəbbətin başlanğıcı məhz burda qoyulur. Məcnun məktəb, mədrəsə mühitində Leylini görür və ona aşiq olur. Lakin qəbilələr arasındakə fərqliliklər, ictimai-dini səbəblər üzündən aşıqları bir-birindən ayırırlar. Leylini başqa bir zəngin tacirə əvə vermək istəyirlər, Leyliyə olan dərin məhəbbəti üzündən “dəli”, “Məcnun” adlandırılan gənc Qeys isə səhraya üz tutur.

“Məcnun səhrada” miniatürü də məhz bu səhnəni əks etdirir. Sevgilisindən uzaq düşdükdən sonra Məcnun heçkəsin ona çarə olmadığını anlayır və insanlardan uzaqlaşır. Səhraya üz tutan aşiqin zaman keçdikcə ətrafına vəhşi heyvanlar toplaşmağa başlayır. Hər biri ilə dil tapan Məcnun onlarla dostlaşır, insanlara danışmadığı dərdlərini heyvanlara anlatmağa başlayır.

“Məcnun vəhşi heyvanlar arasında” tablosu da xüsusilə diqqəti cəlb edən miniatürlərdəndir. Üslub və texnika baxımından təbrizli ustalar tərəfindən ərsəyə gətirildiyi ehtimal olunan bu miniatür sonralarda rəssamlar arasında geniş yayılan mövzuya çevrilmişdir.

Müxtəlif məktəblərin rəssamları tərəfindən yaradılan süjetli kompozisiyalarda nakam eşqin qurbanı olan Məcnunun səhraya çəkilməsi, bir müddət vəhşi heyvanların arasında yaşaması, zaman keçdikcə hətta onlarla dostlaşması kimi təsvirlər fərqli xüsusiyyətlərlə tablolarla öz əksini tapmışdır. XIV əsr miniatürlərindən fərqli olaraq, sərbəst rəng yaxmaları nisbətən qrafik üsulla keçid etmiş, lokal və parlaq rənglərin düzümü, onların emosional təsir gücünün artmasına, rəng ahənginin gözlənilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Xoş və əlvan kompozisiyada sevgililərin iztirablı həyatından səhnələri əks etdirən süjetlər tablolarla öz mövzu və qayəsini açıq şəkildə ifadə etmişdir. Poetik bədii obraz, şux kolorit, süjetlərin ecazkar təsviri, kompozisiya ahəngdarlığı yaradılan bu miniatürlərin aid olduqları sənətkarların peşəkar yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən xəbər verir. Nadir Zamanovun da əsərin təhlili barədə qeyd etdiyi kimi, “üslub və dəst-xətt baxımından bəziləri bu miniatürün Ağa Mirəkə aid olduğunu qeyd etsə də, bəziləri digər təbrizli rəssamların da bu tabloda cizgilərinin olduğunu vurğulayırlar. Zəngin kolorit, gözoxşayan məziyyət süjetin kədərli səciyyəsi ilə bir yerə sığmır” [6, 46].

Ümumilikdə ekspozisiyada “Xəmsə”yə aid çəkilmiş olan 30-a yaxın miniatür vardır ki, onlardan altısı “Leyli və Məcnun”a həsr olunmuşdur. Nizami Gəncəvinin poemalarının təsvir dili ilə gücünü artırmaq, ifadəliliyini yüksəltmək üçün əhəmiyyətli məna kəsb edən bu miniatürlər muzey kolleksiyasının ən dəyərli nümunələrindən hesab olunur. Behzad məktəbinə uyğun sayılan bu miniatürlərin əsl Dövlət Ermitajı muzeyində qorunsa da, Nizami muzeyindəki surətləri də orijinal əsərə bərabər səviyyədədir.

Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında Bəhram Gurun Fitnə adında ağıllı, hiyləgər və gözəl bir kənizi var idi. Bir gün şah növbəti ov səfərində Fitnəni də özü ilə götürür. Bəhram Gurun mərdliyi, cəsarəti hər kəsin ürəyini rıqqətə gətirsə də, Fitnə şahın şücaətinə susur, ya nazından mı, ya hiyləgərliyindən mi, şahı heç vaxt tərifləmir. Bu miniatür əsər də - “Bəhram Gur ovda” məhz Bəhram Gurun öz bacarığını Fitnəyə sübut etməsi və oxla gurun dırnağını qulağına tikməsi səhnəsini əks etdirir.

“Kompozisiyada əsas obrazlardan əlavə olaraq daha dörd süvari, müxtəlif istiqamətlərə qaçan iki gur və dağ keçisi də yer alır. Əlində musiqi aləti ilə Fitnə şahı müşahidə edir. Gənc xidmətçi onun atını yedəyə alıb. Bəhram şah kompozisiyanın mərkəzində qırmızı rəngli atın belində çaparaq halda təsvir olunub. Biraz irəlində onun atdığı oxdan qulağı dırnağına tikilmiş olan gur yerdə uzanıb. Sağ hissədə isə şahı müşayiət edən kamanla silahlanmış iki süvari ilə bərabər, nisbətən aralıda da süvarilər dayanmışdır. Onlar şahın bu şücaəti qarşısında öz təəccüblərini əlləri ilə ağızlarını tutaraq nümayiş etdirirlər. Digər personajların da heyrəti müxtəlif hərəkətləri ilə ifadə olunmuşdur” [5, s. 15]. İstifadə olunan rənglər, bədii təsvir vasitələri, süjetin dinamikliyini açıq-aşkar büruzə verir.

Digər bir miniatür isə “Bəhram Gur və Çoban” adlı kompozisiyadır. “Yeddi gözəl” poemasında Bəhramın vəziri olan Rast Rövşən xalqa əzab-əziyyət verir, əyləncə məclisləri və şərabdən gözü tutulan Bəhram isə onun əməllərini görə bilmir. Bir gün Bəhram öz köpəyini ağacdən asmış qoca bir çobana rast gəlir. Qocadan bunun səbəbini soruşduqda köpək xəyanət etdiyi üçün cəzalandırıldığını öyrənir. Daha sonra çobanın ibrətamiz və müdrik kəlamları Bəhramı qəflət yuxusundan oyadır.

Əsərdə bütün insan və heyvan fiqurları daha təbii, eyni zamanda miniatür üslubu çərçivəsində real olaraq işlənmişdir. İnsan obrazlarının hərəkət və duruşları, heyvanlar və onlara xas olan vərdişlər maraqlı üslubla təsvir olunmuşdur. Arxa fonda dağ mənərəsi, ön tərəfdə ağacdən asılmış olan köpək, biraz aşağıda isə digər personajlar yer alır. Bəhram Gur üz-üzə dayanan qoca çoban isə sanki tamaşaçıya süjeti nəql edirmiş kimi görünür. Miniatürdə hər bir detal təbii, sadə və poetik dillə əks olunmuşdur.

“İsgəndərnamə” poeması da öz növbəsində mürəkkəb bir süjet xəttinə görə miniatür təsvirlər üçün geniş imkanlar açır. “İsgəndərin doğulması”, “İsgəndər Çobanın nağılını dinləyir”, “İsgəndərin dağ gövdəli pəhləvanı kəməndə salması”, “İsgəndərin ruslarla müharibəsi”, “İsgəndərin Dara ilə vuruşu”, “İsgəndər Bərdə şahı Nüşabənin sarayında” adlı miniatürlər ekspozisiyanın zallarını bəzəyir.

“İsgəndər Bərdə şahı Nüşabənin sarayında” səhnəsini tərənnüm edən miniatür xüsusilə diqqət cəlb edir. Əsəri işləyən sənətkar ibrətəməz süjetin incəliklərini düzgün qavrayaraq onu ustalıqla miniatür dilinə çevirməyi bacarmış, süjetə uyğun formada, Nüşabənin əhatəsində ancaq qadınlardan ibarət saray adamları təsvir olunmuşdur. Kompozisiyanın tam mərkəzində, ornament və dekorativ bəzəklərlə zəngin tağın altında qızılbaş papaqlı İsgəndər və Nüşabə oturmuşlar. Onların önündə təsvir olunan xidmətçilərin əlində daş-qaşla dolu camlar vardır. Nüşabə camlardan birini götürərək İsgəndərə təqdim edir. Əsas səhnəni təcəssüm etdirən kompozisiyanın aşağı hissəsində musiqiçilərdən ibarət dəstə və digər saray xidmətçiləri dayanmışdır.

“İsgəndər Çobanın nağılını dinləyir” miniatürü poemada yer alan ibrətəməz səhnələrdən birini əks etdirir. Kompozisiyanın aşağı hissəsində mühafizəçilər, saray adamları əks olunmuş, süjetin əsas epizodu isə yuxarı hissədə yer almışdır. İsgəndərlə müdrik qoca çobanın səhnəsini yuxarı hissədə görmək mümkündür. Müdrik çoban İsgəndərə nəsihətlər edir, ibrətəməz nağıl danışır, hikmətli kəlamlar söyləyir. Aşağı hissədə yer alan saray adamları isə sanki onların söhbətini dinləyirmiş kimi təsvir olunublar. Xüsusilə, bu poemada döyüş, savaş səhnələrinin çox olmasına baxmayaraq, bəzən belə ibrətəməz süjetlərə də yer verilmişdir. Əsərin müəllifi süjetin hikmət və mənasını miniatürdə bədii sənət dili vasitəsilə çatdırmağa nail olmuşdur.

“İsgəndərin Dara ilə vuruşu” tarixi baxımdan da çox əhəmiyyətli və yaddaqalan səhnələrdən biri hesab olunur. Miniatürlərdə bu mövzuya müraciət etməmək demək olar ki, mümkünsüzdü. Böyük bir qoşuna sahib olan Əhəmənilər dövlətinin hökmdarı III Daranın Böyük İsgəndərlə müharibəsini əks etdirən bu miniatür obrazların izdihamı və süjet xəttinin genişliyi ilə seçilir. Kompozisiyanın mərkəzində İsgəndər və Dara, onların hər birinin arxasında isə izdihamlı orduları təsvir olunub. Kompozisiyada obrazlar, əşyalar və digər elementlər, eyni zamanda süjet xəttinin forma və məzmunu o dövrün döyüş səhnələrinin bədii təsvir dilinə uyğun formada əksini tapmışdır. Ağır bir döyüş səhnəsini təsvir etdiyi üçün obrazların daha çox tünd səpkidə verilməsi arxa fonun da palitrası ilə ahəng təşkil etmişdir.

YEKUN NƏTİCƏ

Aparılan bütün bu təhlillər və araşdırmaların sonunda belə qeyd etmək olar ki, miniatürlərin Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti bir yana, təkə muzey üçün əhəmiyyəti nə dərəcədə böyükdür. Nizami həyat və yaradıcılığının təbliğ və tərənnüm edildiyi Ədəbiyyat muzeyinin ekspozisiya zallarında nümayiş olunan, ustad sənətkarlar tərəfindən ərsəyə gətirilmiş bu tablolar necə əsaslı mənbə rolunu oynayır. Dünya şöhrəti tapmış olan “Xəmsə” əlyazmalarının bədii ifadə vasitələri ilə daha dərinə və hərtərəfli şəkildə izləyicilərə çatdırılmasında ideal vasitə hesab olunur. Öz sadə, xalqa yaxın anlaşılıq rəvan dili ilə seçilən Nizami qələmindən çıxmış poemaların süjet və epizodlarının eyni axıcılıqla davam etdirilməsi də rəssamlardan böyük məharət və ustalıq tələb edir. Bu vəzifənin öhdəsindən bacarıqla gəlmiş olan sənətkarlarımızın yaratdığı miniatür tabloların orijinaları Rusiya Dövlət Ermitaj muzeyində saxlansa da, ekspozisiyada sərgilənən tablolar da öz bədii ifadə gücünə görə heç də orijinal nüsxələrdən geri qalmırlar.

MİNNƏTDARLIQ

Bu tədqiqat işinin ərsəyə gəlməsində rolu olan öncə Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin direktoru, AMEA-nın həqiqi üzvü, fil.e.d., professor Rafael Hüseynov başda olmaqla, digər muzey əməkdaşlarına təşəkkür edirəm. Məqalənin hazırlanmasında yol göstərən, təhlillərin aparılmasına istiqamət verən və lazımı tədqiqat materiallarını toplamaqda əlindən gələni köməyi əsirgəməyən elmi rəhbərim sən.ü.f.d Həsənova Gülsəba xanıma öz dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev, R. Azərbaycan incəsənəti / R.Əfəndiyev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 397 s.
2. Əliyev, Z. Miniatur üslubu yeni bədii təmayüllərin yaranması kontekstində // – Bakı: Elm, Mədəniyyət və İncəsənətin qarşılıqlı əlaqəsi və müasir cəmiyyətin inkişafında rolu mövzusunda III Respublika elmi-nəzəri konfransı jurnalı, – 2019. – s. 49-54.
3. İbrahimov, T. Qacarlar dövrünün rəngkarlığı / T.İbrahimov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2013. – 117 s.
4. Kərimov, K. Azərbaycan miniatürləri / K.Kərimov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2013. – 248 s.
5. Kərimov, K. Nizami Gəncəvi - Xəmsə miniatürləri / K.Kərimov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 1983. – 139 s.
6. Zamanov, N. Nizami poeziyası və təsviri sənət / N.Zamanov. – Bakı: Elm, – 1981. – 192 s.

MINIATURE PAINTINGS GLORIFYING "KHAMSA" POEMS IN THE EXHIBITION OF THE NATIONAL MUSEUM OF AZERBAIJAN LITERATURE NAMED AFTER NIZAMI GANJAVI

E.E. Abdullazade

In the exposition of the National Museum of Azerbaijan Literature named after Nizami Ganjavi, there are various valuable examples of our art. An example of this is the miniature examples, which do not differ at all from the original in terms of their stylistic features, harmony and artistic merits. In particular, the miniatures drawn on the "Khamasa" manuscripts, which are distinguished by their rich artistic images and plots, broad themes and ideas, help to deepen the study of Nizami's world-famous poems and to convey them to the audience in an explanatory manner, and to glorify the cultural-historical and rich artistic ideas and ideology. The article touches on these points, firstly, the historical development of the miniature is given in chronological order, its place and role in our cultural history is noted, a brief analysis of the miniatures is given, and their museum importance is emphasized.

Keywords: *N. Ganjavi, Khamasa, miniature, poem, Leyli and Majnun, Behzad school, artistic image.*

МИНИАТЮРНЫЕ КАРТИНЫ, ПРОВЕЛИЧИВАЮЩИЕ СТИХИ «ХАМСА», НА ВЫСТАВКЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ НИЗАМИ ГЯНДЖАВИ

Э.Э. Абдуллазаде

В экспозиции Национального музея азербайджанской литературы имени Низами Гянджеви представлены различные ценные образцы нашего искусства. Примером тому являются миниатюрные образцы, совершенно не отличающиеся от оригинала по своим стилистическим особенностям, гармонии и художественным достоинствам. В частности, миниатюры, нарисованные на рукописях «Хамса», отличающиеся богатыми художественными образами и сюжетами, широкими темами и идеями, помогают углубить изучение всемирно известных стихотворений Низами и донести их до слушателя в объяснительной форме, образом, и прославлять культурно-исторические и богатые художественные идеи и идеологию. В статье затрагиваются эти моменты, во-первых, в хронологическом порядке дано историческое развитие миниатюры, отмечено ее место и роль в истории нашей культуры, дан краткий анализ миниатюр, подчеркнута их музейное значение.

Ключевые слова: *Н. Гянджеви, Хамса, миниатюра, поэма, Лейли и Меджнун, школа Бехзада, художественный образ.*